

NORDBOERNES GAMLE RELIGION

Fortællinger fra edda, saga og kvad

Carsten Lyngdrup Madsen

Carsten Lyngdrup Madsen

NORDBOERNES GAMLE RELIGION

Fortællinger fra
edda, saga og kvad

FORLAGET UNIVERS

Nordboernes gamle religion - *fortællinger fra edda, sagn og kvad*
Carsten Lyngdrup Madsen

© Forlaget Univers

Kopiering fra denne bog må kun finde sted i overensstemmelse med aftale mellem Copy-Dan og Undervisningsministeriet

Forlagsredaktion: Jørn Borup
Omslag, illustrationer og grafisk tilrettelæggelse: Carsten Lyngdrup Madsen
Sat med Baskerville
Trykt hos: Narayana Press
Printed in Denmark 2014

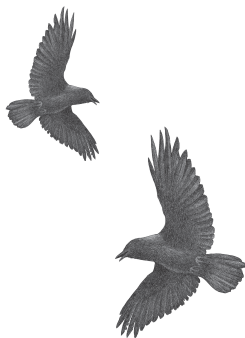
1. udgave, 1. oplag
ISBN 978-87-91668-47-0

Udgivet med støtte fra Pastor Niels Møgelvangs Litteraturfond

Forlaget Univers
Holme Parkvej 18
8270 Højbjerg
WWW.FORLAGETUNIVERS.DK

NORDBOERNES GAMLE RELIGION

Fortællinger fra
edda, saga og kvad

Indhold

Forord	9
--------------	---

I. INTRODUKTION

A. HISTORIEN	13
B. KILDERNE	
1. Edda.....	18
2. Saga	23
3. Kvad	27

II. RELIGIØSE FORESTILLINGER

A. EDDAEN FORTÆLLER	
1. Indledning.....	35
2. Alle tings ophav	43
3. Verdensinddelingen	46
4. Aser og vaner	52
5. Odin	54
6. Frigg	82
7. Tor	86
8. Frej	113
9. Freja	122
10. Njord og Skade.....	131
11. Heimdal	137
12. Balder	142
13. Loke	155
14. Tyr.....	170
15. Ull.....	173
16. Brage og Idun	175
17. Andre guder	178

18. Valkyrier	188
19. Norner	192
20. Dvæрге og andre vætter	196
21. Jætter.....	201
22. Midgårdsorm, Fenrisulv og Hel.....	231
23. Ragnarok og undergang	237

B. SKJALDENE FORTÆLLER

Trosforestillinger.....	244
-------------------------	-----

III. RELIGIØS PRAKSIS

A. SAGAERNE FORTÆLLER

1. Indledning	257
2. Livet	259
3. Varsler	270
4. Skæbnen.....	281
5. Gudehuse - hørg og hov.....	288
6. Præster	318
7. Blot.....	330
8. Sejd.....	357
9. Døden.....	378

B. SKJALDENE FORTÆLLER

Iagttagelser	410
--------------------	-----

IV. RELIGIONSSKIFTET

A. KONGESAGAERNE FORTÆLLER

1. Indledning	419
2. Harald Hårfager.....	428
3. Hakon Adelstensfostre	432
4. Hakon Jarl	438
5. Olaf Tryggvason.....	446

6. Olaf den Hellige.....	463
7. Kirken.....	480
B. SLÆGTSSAGAERNE FORTÆLLER	
1. Mødet med den nye religion	492
2. Religionsskiftet på Island	506
3. Efterdønninger - gammel og ny tro.....	524
C. SKJALDENE FORTÆLLER	
Øjenvidner	534
D. FORTÆLLINGER FRA EN TID I OPBRUD	
Sagnet fortæller	547
Litteratur	561
Stikordsregister	567

Forord

*En af de islandske
dørplanker.*

En efterårsdag i 1820 ankom en pakke til *Det Oldnordiske Museum* i København. Pakken var afsendt fra Island og havde været undervejs i næsten tre uger. På indpakningen og måden den blev håndteret på, kunne man udlede, at indholdet måtte være af stor værdi. I pakken lå to planker á 40 x 120 cm. De havde udskæringer og var tydeligvis meget gamle og delvis ormædte. - Deres vej til museet havde dog ikke været uproblematisk.

Ti år forinden havde oldforskeren Finnur Magnusson “opdaget” dem. De hang på hver side af indgangsdøren til en lille tørvegård ved navn *Hof* i det sydvestlige Island. På gården boede en gammel bonde og Magnusson forhørte sig, om han ville sælge plankerne. Men bonden ville ikke skille sig af med dem. De havde altid bragt lykke til hjemmet og hørte til på gården. “Og,” tilføjede han så, “de kommer fra det gamle gudehov, som lå her, før kristendommen kom til.” - Plankerne forblev på Hof.

I mellemtiden flyttede Magnusson til Danmark og fik *Det Oldnordiske Museum* til at henvende sig til bonden. Svaret var dog stadig nej. Men i 1820 kunne en tilfreds Magnusson meddele: “*Kommissionen for Oldsagers Opbevaring* søger nu at sætte det offentlige i besiddelse af disse mærkelige billeder (planker)”. - Hvad der præcist skete vides ikke, men bonden må have bøjet sig for overmagten, for samme år blev de kostbare træstykker afhentet og fragtet ombord på skibet til København.

På tidspunktet for denne hændelse var interessen for Nordens oldtid enorm. Først og fremmest blandt forskere og fagfolk, men også forfattere, kunstnere og andre var optaget af Norden, især af kulturhistorien, sagnhistorien og mytologien. Derfor museets interesse for de to planker, som måske udgjorde de sidste levn af et hedensk gudehus.

Også vor tid er præget af en kolossal interesse for det førkristne Norden. Vikingegrupper skyder op overalt. Der er fokus på nordiske værdier og udtryksformer. Der udgives bøger og musik, der indspilles film og oprettes hjemmesider, som tager afsæt i det gamle Norden - dets historie og mytologi: vikingetiden og de gamle guder.

Nordboernes gamle religion er udsprunget af denne interesse - men også af det blotte faktum, at vi i Norden har en skat af uvurderlige tekster fra tidlig middelalder, som netop fortæller om det gamle Norden. Dette er en bog om de førkristne trosforestillinger i Norden, således som de fremstilles i eddaen, sagaerne og skjaldedigtningen.

Bogen består af tre dele: 1. Den gamle religions forestillingsverden (*myterne*), 2. Nordboernes religiøse praksis (*kulten*) og 3. Religionsskiftet (*historien*). Overordnet har mit mål været at samle og fremstille, hvad de skriftlige kilder kan fortælle om disse tre dele. Udtryksmæssigt har det været en balancegang mellem at give en logisk og systematisk gennemgang uden at miste det dynamiske fortællende element, der netop er så centralt for kilderne.

En betydelig del af bogen består af mytologisk materiale, men bogen som helhed er mere og andet end endnu "en nordisk mytologi". Vinklen og vægtningen er en anden. Myterne gengives her som en forudsætning for at forstå den religiøse praksis. Og netop den gamle religions praktiske udøvelse har ofte været et forsømt kapitel i populære værker om de nordiske guder. Afsnittet om religionsskiftet demonstrerer, at det var religiøs praksis snarere end religiøs lære, som udgjorde brydningsfeltet mellem de to religioner.

Måske vil det vise sig, at der er mere at lære om nordboernes gamle religion i de skriftlige kilder end i en islandsk bondes ormædte dørplanker.

Carsten Lyngdrup Madsen

I

INTRODUKTION

”Både Snorre og Saxo er kristne og undlader ikke at tage afstand fra den hedenske vildfarelse. Begge var imidlertid frisindede nok til at finde den gamle gudelære uundværlig som forudsætning og inspiration for samtidens digtning og historieskrivning.”

(Ole Pedersen: Livstydning i den nordiske mytologi)

I. INTRODUKTION

A. HISTORIEN

Før lidt over tusind år siden skiftede nordboerne religion. De gik fra en flok jordnære vikingeguder til middelalderkirkens ene og ophøjede Gud. Kristningen af de sydeuropæiske folk var afsluttet før år 800, men nordboerne holdt fast ved deres fædrene tro 2-300 år længere. Ifølge Jellingstenen blev Danmark kristnet midt i 900-tallet. På Island blev den nye religion lovfæstet på Altinget og vedtaget på demokratisk vis i år 1000. Norge havde tre missionskonger, der virkede for landets omvendelse gennem en næsten hundredårig periode frem til år 1030. I Sverige var modstanden størst, og vi skal helt frem til år 1100 før vi med rette kan sige, at landet er kristnet. - De første forsøg på

at vinde Norden for den kristne tro går dog længere tilbage. Selv om de irske munke, som allerede i 700-tallet drog til Færøerne og Island, ikke gjorde det i missionsøjemed, så er der meget som tyder på, at irske og angelsaksiske munke og missionærer øvede en betydelig indflydelse i såvel Norge som Danmark.¹ - Den engelske missionær Willibrord skulle have besøgt ”danernes meget vilde folk” allerede i begyndelsen af 700-tallet. Besøget satte tilsyneladende ingen spor. Cirka 100 år efter kommer næste forsøg. En af de jyske småkonger, Harald Klak, er faldet i unåde hos sine medkonger og må flygte ud af landet. Han søger hjælp hos den tyske kejser Ludvig. Kejseren lover at

¹ Se f.eks. Mads Lidegaard: *Da danerne blev kristne*, København, 1999.

hjælpe ham, men forlanger til gengæld, at Harald skal lade sig døbe og at han skal bringe missionærer med til Danmark. Harald bliver døbt og den fransktyske munk *Ansgar* følger med tilbage. Dermed indledes Ansgars mission i Danmark og Sverige. Hans virke strækker sig over næsten 40 år. Alligevel må vi sige, at frugten af hans arbejde var beskednen. Først 100 år efter Ansgars død, kom den gamle religion for alvor under pres. Dette skete, da de nordiske konger en efter en gik over til kristendommen og krævede, at deres undersåtter skulle følge efter og lade sig døbe.

Når vi taler om religionsskifte, kan det naturligvis ikke angives med et årstal. Der vil altid være tale om et forløb, en proces, som strækker sig over år – generationer. At skifte tro er en drastisk ændring, der ikke sker fra den ene dag til den anden. Historikeren Palle Lauring opponerede engang mod at tidsfæste Danmarks overgang til kristendommen til et bestemt årti - 940'erne - og tilføjede: ”Man får ikke et land til at skifte religion, som man bygger et nyt elektricitetsværk... Det er først op i 1100-tallet, altså 200 år efter Harald Blåtand, at det ny fænger og bliver alvor, men selv da stadig en blanding.”¹

Det er ikke en enkelt person eller en enkelt familie, men et folk, et helt lands samlede befolkning, som på en gang udskifter den overbevisning, som i generationer har gennemsyret stort og småt i tilværelsen². Det er gamle og unge, stormænd og småfolk, konservative og progressive, rivaler og ærkefjender, der må gå lige helhjertede ind for dette skridt. Det er alle egne af landet lige til den fjerneste afkrog og bebyggelse, der må være enige om og villige til at indføre den nye religion og dermed forkaste den gamle. Dertil kommer, at religionsskiftet i ikke få tilfælde foregik med tvang. På den baggrund må det siges, at et folks trosskifte aldrig kan være absolut. I den periode, hvor religionsskiftet står på, vil der være folk, som stædigt nægter at opgive den gamle tro. Der vil også være folk, som blander nyt med gammelt. På billedsten fra denne tid ser vi kristne og hedenske motiver side om side på samme sten. Desuden vil der være en tendens til at skabe kontinuitet mellem den gamle og den nye religion. Gudehuset bliver til kirkehuset. Hedenske fester overlever som kirkehøjtid. Hedenske ritualer får kristent indhold men bevares. De skåle, som før blev drukket for Odin og Tor, drikkes nu for Krist og Maria.

¹ Palle Lauring: *Vikingerne*, s. 172f.

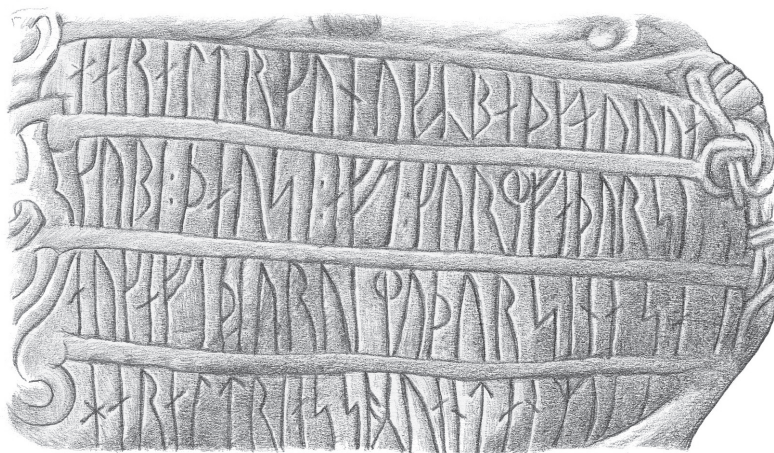
² Omfanget af religionsskiftet er rammende udtrykt i titlen på Guyda Armstrong og Ian N. Woods bog om emnet: *Christianizing peoples and converting individuals*, 2000.

Det må heller ikke glemmes, at selv om de store guder - Odin, Tor og Frej - blev jaget på porten, så havde slægten sine egne skytsguder, der ikke i samme grad var synlige for kirken. Det var de hjælpsomme vætter, som boede på gården, det var måske forfædrene, der levede i højen eller det var magterne, der gav grøde og frugtbarhed på marken eller vætterne, som boede i kilden, fossen eller den hellige lund. At denne folketro overlevede, fremgår med al tydelighed, ikke mindst af senere kristen lovgivning.

Som tiden gik fortonede de gamle guder sig dog mere og mere og til sidst sank de helt ned i glemslen og

forsvandt ud af folks bevidsthed. Kristendommen havde endelig sejret. De hedenske guder var fordrevet. Kristne kirker begyndte at skyde op overalt. Nordboerne var langt om længe blevet kristne.

Men så sker der noget uventet flere steder i Norden. I slutningen af 1100- og begyndelsen af 1200-tallet blusser interessen for den gamle tro op på ny og får helt overraskende en renaissance blandt landenes elite - ikke en religiøs men en litterær renaissance. Et behov er opstået for at sætte den gamle religion ind i en større sammenhæng. Derfor må den genoplives, så den ikke glider ud af nordboernes erindring.

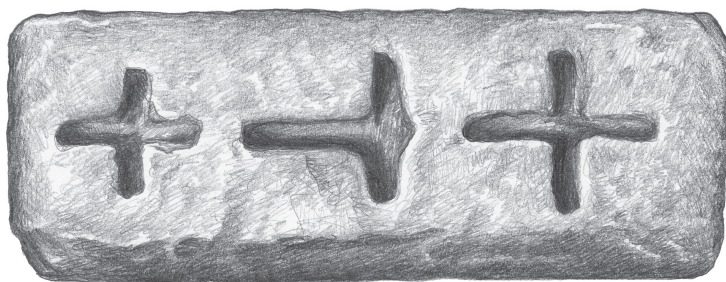
I Danmark er trosskiftet mejslet ind i den mere end tusind år gamle Jellingesten. Kong Harald rejste stenen til minde om sine forældre Gorm og Thyra. Han underskriver sig som ”den Harald, der vandt sig Danmark og Norge og gjorde danerne kristne.”

Sporene af denne udvikling kan iagttages i Danmark, Norge og Island.

I *Danmark* går en af landets mest begivenhedsrige perioder på hæld. Kongen hedder Valdemar den Store (1131-1182), og ved hans side står en af kirkens mægtigste mænd ærkebiskop Absalon (1128-1201). Under deres styre er både kronen og kirken blevet konsolideret. Med sværd i hånd har de begge ført an i togterne mod venderne. De hedenske rügboere er blevet tvangs-døbt, deres hellige billedstøtter omstyret og hugget til pindebrænde, deres gudetempler er nedbrændt og kirker opført på brandtomten.

Valdemar har nu siddet på tronen i over tredive år og Absalon mener, at det er på tide at få disse store bedrifter nedskrevet, så de kan blive husket af kommende generationer. Derfor ansæt-

ter han en skriver ved navn *Saxo*, som får til opgave at skrive Danmarks historie. Det ligger implicit i opgaven, at historien skal om ikke forherlige, så dog give en god og positiv fremstilling af såvel konge som kirke. Saxo løser opgaven til UG. Kongen hyldes og kirken ophøjes. Men han gør mere end dette. Saxo disponerer sit stof således, at ca. halvdelen handler om tiden før religionsskiftet. I denne del kan han naturligvis ikke skrive om kirken, men må fortælle myter og sagnhistorie. Han fortæller om aser og jætter, Odin og Tor, Frej og Njord og det store gudetempel i Uppsala. Og selv om han understreger, at de gamle guder var falske og blændværk, forstår han ikke desto mindre, at sagnhistorien ikke kan fortælles uden dem. Derfor kommer Saxo til – tilsigtet eller utilsigtet - at sikre bevarelsen af de førkristne myter for eftertiden.

Støbeform fra overgangstiden. Hedendom og kristendom levede side om side, og der var efterspørgsel både på kors og torshammer.

I *Norge* var trangen til at forevige kongens og kirkens bedrifter ikke mindre. I gammel tid havde man haft skjaldene til at lovprise kongerne i deres digte, men efter kristendommens indførelse skiftede digtningen karakter, kvadene mistede deres friskhed og originalitet og dermed også deres slagkraft. Scenen var sat for en ny måde at udtrykke sig på. Svaret fandt man samme sted som Saxo, nemlig i fortællingen om konger og kirke. Man gik fra poesi til prosa, fra kvad til saga.

Den islandske høvding *Snorre Sturlasson* (1179-1241) får næsten al æren for kongesagaerne, men der blev skrevet kongesagaer før ham, både i Norge og på Island. Selv om Snorres kongesagaer stilmæssigt adskiller sig meget fra Saxos krønneke, har de det til fælles, at de ikke blot hylder kongen og kirken, men også inddrager sagn og myter fra den gamle religions tid. Også her fortælles om aser og jætter, Odin og Tor, Frej og Njord og det store gude-tempel i Uppsala.

På *Island* er situationen en anden. Landet står på randen af borgerkrig. Høvdinge kæmper indbyrdes og nu gør den norske konge desuden krav på, at landet lægges ind under Norge. De uro-

lige tider med slægtsfejder, drab, hævn og sagsanlæg ledte uvilkårligt tankerne tilbage på landets tidligere historie, hvor høvdinge og storbønder drog til Island netop for at leve som frie mænd og slippe for den norske konges indblanding. Historien om Islands guldalder var en del af folkets kollektive hukommelse og havde levet gennem mundtlig fortælling. Men nu satte munke sig til at skrive den ned i en samling af fortællinger, som siden skulle blive kendt som de islandske sagaer. Sagaernes handling udspiller sig i overgangsårene mellem hedendom og kristendom. Derfor beretter de også om om den gamle religion.

Som vi skal se i næste afsnit gik Snorre skridtet videre og samlede alle de førkristne myter, som han kendte, i sin Edda. Flere af tidens skjalde begyndte igen at inddrage det hedenske billedsprog. Snorres far Sturla begyndte at kalde sig Frej og Snorre selv kaldte sin bod på Altinget Valhal. - Han og hans ligesindede mente naturligvis ikke, at guderne igen skulle dyrkes. ”Kristne mennesker skal ikke tro på hedenske guder”, siger han. Men han forstod, at den hedenske fortid havde betydning for eftertiden, og at den derfor måtte bevares.

B. KILDERNE

1. Edda

Snorre Sturlason var både historiker og digter, og da han omkring 1220 skrev sin Edda, var formålet at tilvejebringe en håndbog for andre digtere. Ekspertter har haft flere forskellige teorier om betydningen af titlen, men det er ikke væsentligt her. Snorres værk går almindeligvis under betegnelsen *Den yngre Edda* eller *Snorres Edda*.

Den yngre Edda

Snorres Edda består af fire dele: 1. *Prologen*, dvs. forordet, hvor han bl.a. forklarer, hvordan han som kristen ser på de gamle guder. 2. *Gylfaginning*, den del af Eddaen, som indeholder alle fortællinger om guderne. Snorre har været i besiddelse af en stor samling gamle gudedigte fra hedensk tid. På baggrund af disse stykker han oplysningerne sammen og skriver en systematisk mytologi. Gudesagnene fortælles til en svensk konge ved navn Gylfe, der drager til Asgård for at høre om de gamle guder. Da

fortællingen er slut forsvinder alt for Gylfes øjne og han befinder sig på en stor tom slette. Ordet Gylfaginning betyder Gylfes synsbedrag. 3. *Skjaldskabslæren*. Her er Snorre fremme ved sit egentlige ærinde: at skrive om selve digtningens kunst. Han beskriver den gamle skjaldedigtningens indhold og stil og opremser utallige kenninger (omskrivninger), der har sit udspring i de gamle myter. Skjaldskabslæren indeholder desuden flere selvstændige myter, som måske havde hørt mere hjemme i Gylfaginning. 4. *Háttatal*. I sidste del af Eddaen demonstrerer Snorre sin metriske kunnen i et yderst kunstfærdigt digt på 102 strofer, digtet til ære for kong Hakon Hakonson og Skule jarl.

Selv om Snorre skriver sin Edda mere end 200 år efter det islandske religionsskifte, regnes hans fremstilling almindeligvis for pålidelig og troværdig og er i dag den vigtigste skriftlige kilde til forståelsen af den gamle religion. I

denne sammenhæng er Snorres egen baggrund ikke uden interesse. Som barn og ung voksede han op hos en af Islands lærdeste mænd *Jon Loftsson* (1124-1197) på gården Odde. På denne gård var der fra gammel tid blevet holdt skole med granskning, læsning og undervisning. Det var Jons farfader *Sæmund Frode* (1056-1133), som havde gjort stedet berømt. Helt uahørt for den tids islændinge havde Sæmund studeret i Frankrig og var en nær ven af *Are Frode* (1067-1148), der skrev Islands første historie: *Íslendingabók*. Dertil kom, at slægten var nært knyttet til det norske kongehus, (Jons moder var datter af den norske kong Magnus Barfod og Jon selv var vokset op i Norge.) Da Snorre ankom hertil, havde gården altså været et berømt lærdomssæde gennem tre generationer. Snorre blev sat i Jons latinskole, hvor vi må formode, at han lærte om landets historie, lovkundskab og skjaldedigtning. Ud fra Snorres egen anvendelse af ældre kilder, kan vi udlede, at han har haft adgang til et stort antal skjaldedigte¹, gudedigte, historiske værker og tidlige sagaer.

Denne baggrund kombineret med Snorres egen begavelse og en dyb optagethed af at bevare fortiden for eftertiden gør hans indsats ganske enestående. Det er påvist, at Snorre sætter sit

eget fingeraftryk på alt, hvad han skriver. I sine kongesagaer kan han være forherligende. I sin prolog til Eddaen er han påvirket ikke bare af sin kristne baggrund men også af middelalderlig skolastisk tænkning. Alligevel er respekten for Snorre stor. Vi kender i dag til mange af de kilder, som han har gjort brug af og kan se, at der er overensstemmelse mellem disse og hans egen mytologiske fremstilling.

Den ældre Edda

Snorres Edda var kendt og blev studeret op gennem middelalderen. Man var bl.a. optaget af, at han igen og igen citerede og refererede til gudesange og heltekvad, som ingen kendte til. Efterhånden opstod den tanke, at der måtte have eksisteret et ældre værk, en *ældre Edda*, som måtte have bestået af sådanne gudesange og heltekvad. Måske havde Snorre haft adgang til dette materiale, fordi han boede på Odde, hvor den historiske tradition netop var så stærk. Dette hypotetiske værk blev også sat i forbindelse med Sæmund Frodes navn. Man antog, at kvadene måtte være skrevet af Sæmund eller i det mindste samlet af ham.

Da den islandske biskop *Brynjólfr Sveinsson* i 1643 fik fat i et stort og næ-

¹ Alene i *Skjaldskabslæren* bringer Snorre citater af mere end 70 forskellige skjalde.

sten komplet håndskrift med gudesange og heltekvad (i dag kendt som *Codex Regius*-manuskriptet), var både han og mange andre derfor overbeviste om, at her havde man med et eksemplar af den oprindelige Edda at gøre. Skriftet blev omtalt som *Sæmunds Edda* eller *Den ældre Edda*. Disse navne anvendes stadig, selv om eksperter i dag ved, at digtene ikke kan have haft noget med Sæmund at gøre. Siden Brynjólfurs tid er der dukket flere gude- og heltedigte op. Også disse regnes med til Den ældre Edda.

Den ældre Edda består som sagt af to dele: gudedigte og heltedigte. I modsætning til skjaldekvadene, der som regel er knyttet et navn til, er alle eddadigtene anonyme.

1. *Gudedigte*. Der er 15 digte, som hører til denne gruppe. De har alle mytologisk indhold og handler om guderne og deres bedrifter. Det mest kendte af dem er *Völvens Spådom*, der tegner et mægtigt panorama over alle tings begyndelse og ophør. Det længste af dem er *Havamål* (164 strofer), der er et læredigt til dels i ordsprogsform. De fleste af digtene har Odin som nøglefigur, men også Tor og flere af de andre guder optræder.

2. *Heltedigte*. Grænsen mellem heltedigte og skjaldekvad er ikke skarp, men i hvert fald 22 digte kan regnes med til Eddaens heltedigte. Der er et

vist mytologisk skær over digtene, selv om det er helte og ikke guder, de handler om. De fleste af digtene beskæftiger sig med sagnene om Sigurd Fafnersbane og kredsen omkring völsungerne – Brynhild, Gudrun, Oddrun, Atle. Andre fremtrædende personer i gruppen af heltedigte er bl.a. Helge Hjørvardsson og Helge Hundingsbane.

*Brynjólfur Sveinsson (1605-1675).
Efter maleri fra 1700-tallet*

Digtene i Den ældre Edda har været overleveret i mundtlig tradition indtil de blev nedskrevet. Derfor har bl.a. Preben Meulengracht Sørensen påpeget vanskelighederne ved at tidsfæste dem. Han understreger, at vi må gøre os klart, hvad det er, vi ønsker at datere. ”Er det digtet i dets bevarede

form, eller er det dets indhold...?”¹ En mundtlig fremførelse af et digt kan have haft en anden form men dog samme indhold. Derfor kan indholdet - myten - være betydelig ældre end formen - metrikken. Eddadigtene, som vi kender dem, bygger med andre ord på en mundtlig tradition, som kan gå ganske langt tilbage.

Et andet spor i denne sag er, at nogle af eddadigtene dukker op i kilder, som faktisk *kan* tidsfæstes. Således har den norske skjald Brage den Gamle kendt til *Hamderskvadet*. Brage er den ældste skjald, hvis digte vi kender til. Han levede i første halvdel af 800-tallet. Arnor Jarleskjald citerer fra *Völvens Spådom* i midten af 1000-tallet. Eyvind Skjaldespiller lægger en strofe fra *Hava-*

mål ind i et af sine egne kvad omkring år 960.²

Nogle af digtene, siger Meulengracht Sørensen, kan dateres på grundlag af ”sprog, stil og ’heroisk tone’”. *Völvenskvadet*, *Atlekvadet* og *Hamderskvadet* mener han hører hjemme engang i 8-900-tallet. *Völvens Spådom* omkring år 1000. Men stadig må vi huske på den mundtlige tradition, som gik forud.

Meulengracht mener imidlertid ikke, at vi får noget endeligt svar på digtenes alder. Derfor nøjes han med denne konklusion: ”Vi kan altså med rimelig sikkerhed antage, at digtenes indhold er gammelt. Digtene er manifestationer af en førkristen myte- og sagnverden.”³

¹ Preben Meulengracht Sørensen: *Kapitler af Nordens litteratur i oldtid og middelalder*, s. 66.

² Bl.a. påvist af den norske religionshistoriker Anne Holtmark: *Eddadiktning i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*.

³ Preben Meulengracht Sørensen: *Kapitler af Nordens litteratur i oldtid og middelalder*, s. 67.

Den ældre Edda

Gudekvad

1. Vølvens spådom
2. Havamål
3. Vaftrudnirs mål
4. Grimnirs mål
5. Skirners færð
6. Harbardsljod
7. Hymerskvadet
8. Lokesenna
9. Trymskvadet
10. Alvis-mål
11. Vegtamskvide
12. Rigsmål
13. Hyndlasangen
14. Svipdagsmål
 - A. Groas Galder
 - B. Fjølsvinsmål

Eddalignende kvad

1. Det Gamle Bjarkemål
2. Valkyrjesangen
3. Hjalmars Dødskvad
4. Heidriksgåderne
5. Buslas Bøn
6. Hrokskvadet
7. Vikarskvadet
8. Tryggdamål

Heltekvad

1. Vølundskvadet
2. Helge Hundingsbane I
3. Helge Hjørvardssøns Kvad
4. Helge Hundingsbane II
5. Om Sinfjotles Død (*prosa*)
6. Gripers Spådom
7. Sigurd Fafnersbane
 - A. Reginsmål
 - B. Fáfnismål
 - C. Sigdrífumål
8. Brudstykke af et Sigurdskvad
9. Gudrunskvad I
10. Det korte Sigurdskvad
11. Brynhilds Færd til Hel
12. Niflungernes drab (*prosa*)
13. Gudrunskvad II
14. Gudrunskvad III
15. Oddruns Klage
16. Det grønlandske Atlekvad
17. Det store grønlandske Atlekvad
18. Gudrun ægger til Hævn
19. Det gamle Hamderskvad
20. Grøttesangen
21. Hlodskvadet
22. Hervørskvadet

2. Saga

Ordet *saga* betyder *historie* både på moderne islandsk og på oldislandsk. Sagaerne er skrevet som historie og er blevet forstået som historie. Derfor er spørgsmålet om historie uundgåeligt, når vi beskæftiger os med sagaerne.

Den samlede mængde af sagalitteratur er omfattende. Derfor deler man den almindeligvis op i kongesagaer, slægtssagaer og fornaldersagaer. Dertil kommer samtidssagaer, riddersagaer og biskopsagaer. Det er dog kun de første tre grupper, som har relevans i denne sammenhæng.

Kongesagaer

Kongesagaerne er først og fremmest fortællinger om de norske konger. I dag kendes kongesagerne bedst gennem Snorre Sturlasons store værk *Heimskringla – Norges kongers historie*, som han skrev i perioden 1220-40. Men allerede før Snorres tid fandtes der kongesagaer. Sæmund Frode (farfaderen til Jon Loptsson, hos hvem Snorre voksede op) skrev således en saga om de norske

konger. Sæmunds værk er tabt i dag men kendes af omtale. Flere andre sagaer både på oldislandsk og latin blev skrevet om de norske konger før Snorre begyndte at skrive. Flere af disse er bevaret.

Heimskringla, der i en moderne trykt udgave fylder omkring 1000 sider, beretter om de norske konger helt tilbage fra sagnkongerne med Odin, Frej og ynglingerne som de første. Værket indeholder selvstændige sagaer om bl.a. Halfdan Svarte, Harald Hårfager, Hakon Adelstensfostre, Erik Blodøkses sønner, Hakon Jarl, Olaf Tryggvason, Olaf den Hellige og de efterfølgende kristne konger helt frem til Magnus Erlingsson i 1177.

For at kunne skrive et så omfattende historisk værk, har Snorre haft brug for et stort antal kilder og kendt til traditionsstof, som kun har været bevaret mundtligt. Blandt hans kilder kan nævnes *Íslendingabók*, *Skjoldungesaga*, *Orkneyinga saga* og et væld af skjaldekvad. Til sine to Olafssagaer har han gjort brug af tidligere værker om hhv. Olaf Tryggvason og Olaf den Hellige.

Til kongesagaerne regnes også værker som f.eks. *Skjoldungesaga*, *Jomsvíkingesaga* og *Knytlíngesaga* om de danske konger, *Flatøbogens store sagaer* om *Olaf Trygvason* og *Olaf den Hellige* samt *Færingesaga* og *Orkneyinga saga* om forholdene på henholdsvis Færøerne og Orknøerne. De fleste af disse er ældre end Snorres kongesagaer, men også yngre sagaer regnes med i denne gruppe f.eks. *Sverris saga*, *Hakon Hakonsons saga* og *Magnus Lagabøtes saga*.

Slægtssagaer

Slægtssagaerne eller *islendingesagaerne*, som de også kaldes, er den største og mest forskelligartede gruppe. Modsat flere af kongesagaerne kender vi ikke forfatterne til disse sagaer.

De fleste af slægtssagaerne tager deres afsæt i landnamstiden, hvor en storbonde eller høvding af forskellige grunde vælger at flytte fra hjemstavnen i Norge og bosætte sig på Island. Her følges slægten gennem nogle generationer med de stridigheder og fejder, som opstår. Andre sagaer har fokus på en enkelt person og hans skæbne – eller ofte hans kamp mod skæbnen.

Sagaernes handling udspiller sig i årene fra landnamstiden til et halvt

hundrede år efter kristendommens indførelse. Derfor refererer mange af sagaerne til den gamle religion og til de forandringer, som fulgte med den nye. ”Tilsammen skaber disse sagaer et omfattende og detaljeret billede af det hedske islandske samfund.”¹

Antallet af islændingesagaer er ca. 40. Blandt de betydeligste er *Egil Skallagrímssons saga*, *Njals saga*, *Eyrbyggja saga*, *Laxdøla saga*, *Vatnsdøla saga*, *Gretters saga*, *Gunnlaug Ormstunges saga*, *Gisle Sursons saga*, *Erik den Rødes saga*, *Víga-Glúms saga*, *Halfreds saga*, *Ravnnel Frejgodes saga*, *Fostbrødre saga*. Dertil kommer et stort antal mindre fortællinger, de såkaldte *þættir* (totter), som er korte sagafortællinger, der kan være bevaret selvstændigt eller optaget i f.eks. en af kongesagaerne.

Fornaldersagaer

Denne gruppe af sagaer udgør en genre for sig. De vedrører sagnhistorien og foregår i tiden før Island blev befolket – tidlig vikingetid. Deraf navnet (*fornalder* = fortid, oldtid). De karakteriseres af mange sagntræk. Heltemotivet er dominerende og jætter, drager, trolde og andre overnaturlige væsener forekommer i flere af dem. Spredt

¹ Preben Meulengracht Sørensen: *Sagalitteratur*, artikel i *Den Store Danske Encyklopædi*.

rundt om i fornaldersagaerne er der indskudt et stort antal kvad eller enkelte strofer, som lægges i munden på aktørerne i sagaen. Flere af disse kvad er af høj alder og kan være lige så gamle som digtene i Den ældre Edda. Også sagnene bag sagaerne anses for at være gamle.

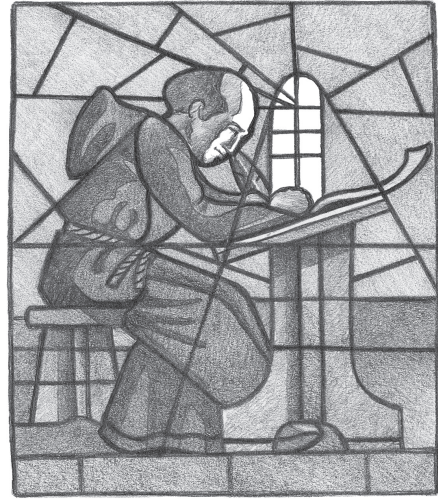
Der findes omkring 30 sagaer i denne gruppe. Blandt disse kan nævnes *Vølsunga saga*, *Hervørs og Heidreks saga*, *Órvar-Odds saga*, *Ragnar Lodbroks saga*, *Rolf Krakes saga*, *Gautreks saga*, *Ketil Hængs saga*, *Norne-Gæsts saga*, *Grim Loddenkinds saga*.

Sagaer som kilde

I hvor høj grad vi kan anvende sagaerne som kilde til førkristen religion er et omdiskuteret emne og ikke et spørgsmål, der kan gives noget enkelt svar på, hvilket heller ikke skal forsøges her. Alligevel er der et par forhold, som bør nævnes.

Som udgangspunkt kan man sige, at sagaerne ikke skal læses som historie i moderne forstand. De skal læses som folkelige fortællinger om islændingenes historie. Sagaernes handling udspiller sig fra ca. 870 – 1030. Manuskripterne derimod er skrevet i 1200-1300-tallet. Nogle endnu senere. Denne *afstand i tid* kan vi ikke se bort fra. Det samme gælder den *kulturelle af-*

stand. Sagaerne skildrer tiden før og omkring religionsskiftet og altså også vikingetidens førkristne kultur. Men sagskriverne er kristne og lever i middelalderen. Disse forhold må der altid tages højde for, når vi læser sagaerne.

Nedskrivningen af sagaerne må antages at være foregået i klostrene, hvor munkene således sikrede bevarelsen af de mundtlige fortællinger. - Her et motiv fra en glasmosaik i Akureyri Kirke, Nordisland.

At sagaerne ikke er historie, som vi forstår ordet, betyder imidlertid ikke, at de ikke *indeholder* historie. Preben Meulengracht Sørensen har understreget, at sagaerne oprindeligt er blevet forstået som historie. Han siger, at ”for

middelalderens publikum og formentlig for alle læsere indtil det tyvende århundrede har sagaen været en historisk beretning...¹

Flettet ind i sagaernes handling finder vi en række historiske oplysninger, som vi ofte tager for givet - f.eks. at Island blev befolket fra Norge, mens Harald Hårfager var konge, at Grønland blev opdaget i slutningen af 900-tallet, at Island antog kristendommen omkring år 1000, at Leif Eriksson fandt Vinland osv. Ingen ville i dag bestride det historisk rigtige i disse oplysninger.

Ud over sådanne milepæle er der lag af mere kulturel karakter, som har rod tilbage i førkristne traditioner og som må regnes for pålidelige. Et sådant lag kunne være sagaernes beskrivelse af de førkristne samfundsforhold på Island. En beskrivelse, som historikere i høj grad bygger på og gør brug af.² Et andet lag kunne være de religiøse forhold i det førkristne samfund. Reli-

gionshistorikeren Gro Steinsland fremhæver, at sådanne lag af traditionsstof i sagaerne kan være af meget høj alder. Hun tilføjer: ”De siste årenes kildekritiske debatt har igjen åpnet for sagaene som kilder til førkristne forhold. Mens man er enige om at sagaene ikke kan brukes som kilder til realhistoriske forhold, har man større tillit til deres kildeverdi for tradisjonsforhold, mentalitet og religion.”³

Som svar på, hvordan sagaerne skal læses, siger Preben Meulengracht Sørensen: ”Mest rationelt forekommer det at læse sagaerne, også islændingesagaerne, som de fremtræder: historiske beretninger, skrevet i en underholdende og æstetisk form. Denne læsemåde vil igen gøre det muligt at bruge sagaerne også som historiske kilder.”⁴

For god ordens skyld skal det nævnes, at dette ikke skal forstås som en opfordring til en kritikløs læsning af sagaerne.

¹ Preben Meulengracht Sørensen: *Kapitler af Nordens litteratur i oldtid og middelalder*, s. 160f; 213.

² Se f.eks. Jesse L. Byock: *Island i sagatiden – Samfund, magt og fejde*.

³ Gro Steinsland: *Norrøn religion*, s. 61.

⁴ Preben Meulengracht Sørensen: *Sagalitteratur*, artikel i *Den Store Danske Encyklopædi*.

3. Kvad

I den norsk-islandske digtning, skelnes der mellem eddadigtning og skjaldedigtning. Både i form og indhold adskiller de to grupper sig fra hinanden. Her ser vi på skjaldedigtningen.

Baggrund

De ældste kvad, som er bevaret, er digtet af den norske skjald *Brage (Boddason) den Gamle* i begyndelsen af 800-tallet. Dermed er Brages kvad ældre end mange af de runesten, som vi ofte betragter som de ældste kilder til det førkristne Norden (f.eks. er de halvandet hundrede år ældre end Jellingstenen). Kvadene er altså de ældste skriftlige kilder vi har.

Et meget stort antal af kvadene stammer fra netop den periode, som vi her skal beskæftiget os med (ca. 850-1050). Nogle af dem er anonyme, men i langt de fleste tilfælde kender vi navnet på skjalden bag et bestemt kvad. I sit store værk om den norsk-islandske skjaldedigtning, gennemgår Finnur Jónsson således kvad af over 250 navngivne skjalde.

På grund af deres høje alder, deres troværdige overlevering og deres store antal udgør skjaldekvadene et uvurderligt kildemateriale. I Snorres værker findes der næppe nogen kilde, som er mere fremtrædende end netop skjaldekvadene, uanset om det gælder hans Edda eller kongesagaer. Snorre benytter dem som kilde såvel i spørgsmål om mytologi som historie.

Form og indhold

Kvadene er dog ikke uproblematisk som kilde. Indholdsmæssigt er de svært tilgængelige på grund af deres meget komplicerede sprog. Dette kunstfærdige sprog er ofte blevet sammenlignet med vikingetidens ornamentik, hvor gribe-dyr og ranker snor og fletter sig ind i hinanden, så det kan være svært at se, hvor den ene slutter og den anden begynder. Et skjaldekvad er bygget op efter nogle helt bestemte metriske mønstre, som ikke må brydes. Til gengæld kan sætningsbygning og ordstilling varieres i en grad, så kvadet bliver næsten uforståeligt.

Et særligt element i skjaldedigtningen er de såkaldte *kenninger*, hvor vigtige ord og begreber omskrives. Kunsten er at omtale en ting eller et begreb uden at gøre brug af det ord, som normalt dækker over tingen eller begrebet. Inspirationen til sådanne omskrivninger hentes i mytologien eller sagnhistorien. Guld kan f.eks. betegnes som *Frejas tårer* (fordi Freja græd tårer af guld), *Ægirs ild* (fordi Ægirs hal var oplyst af guld) eller *Frodes mel* (fordi kong Frode ejede en kværn, hvorpå der blev malet guld). Himlen kan kaldes *Ymirs skal* (fordi himlen var skabt af jætten Ymirs hovedskal) eller *dværgenes byrde* (fordi himlen efter sigende blev holdt oppe af fire dværge). Men som Pando-ras æsker kan kenninger også sættes ind i hinanden. Hvis digtning f.eks. kan kaldes *Odins mjød*, kan der laves en ny kenning over hhv. Odin og mjød. Odin kan kaldes *ravnens gud* og mjød kan kaldes *hellig drik*. Altså kan digtning omskrives til *ravnens guds hellige drik*.

Et enkelt eksempel kan illustrere hvorledes kenningerne er som en række gåder, der skal løses, før meningen dukker op. Den islandske skjald *Hofgarda-Ref Gestsson* (ca. 1030) har i et kvad en strofe, som i direkte oversættelse lyder således:

”Til dig står vi i gæld
for Fals bæger,
høje Val-gøt, vant til at styre
bølgehestens sne-vejs sal.”

Umiddelbart giver strofen ikke megen mening, men hvis vi opløser kenningerne, træder betydningen frem. *Fal* er navnet på en ellers ukendt dværg. *Fals bæger* hentyder til myten om skjaldemjøden, hvor to dværge slår Kvasir ihjel, hælder hans blod op i et kar og skaber mjød deraf. Alle som drikker af mjøden bliver i stand til at digte. Altså betyder *Fals bæger* evnen til at digte. *Val-Gøt*, som er den næste kenning, er sammensat af *val* og *gøt*. *Val* betyder de faldne krigere på slagmarken og *gøt* betyder en person, som kommer fra Gøtaland i Sverige. Udtrykket samler sig om Odin. Dels kommer han fra Gøtaland og dels tilhører de faldne krigere netop Odin. *Val-Gøt* er altså en kenning for Odin. Den tredje og sidste kenning er sprogligt den tungeste: *bølgehestens sne-vejs sal*. *Bølgehesten* betyder skibet, der rider hen over bølgerne. *Snevejen* betyder vejen gennem snedriverne. Men et skib sejler ikke gennem snedriver men gennem bølgetoppe. Bølgernes *sal* er den bygning, som hvælver sig over bølgerne, nemlig himlen. Altså er *bølgehestens sne-vejs sal* en kenning for himlen. Vi er nu i stand til at forstå og omskrive strofen til et mere lettilgængeligt sprog:

”Til dig står jeg i gæld
for digtergaven
høje Odin, du, som er vant til
at styre hele himlen.”

Dette eksempel giver desuden forklaringen på, hvorfor en egentlig

oversættelse af skjaldedigtningen er udelukket.

Skjaldene var i stor udstrækning hofdigtere. De var en del af kongens hird. Mange af kvadene bærer præg af dette, da de er *hyldestkvad* til konger, jarler og andre stormænd. Skjalden priser sin herre for tapperhed, mod, gavmildhed osv. Han beskriver kampscener til søs og til lands, hvor kongen besejrer sine fjender. Nogle af disse hyldestkvad er digtet som *gravkvad* i forbindelse med kongens fald. Skjalden ser tilbage på højdepunkter i kongens liv. For eftermælets skyld var det vigtigt at fremstille den afdødes mange bedrifter.

En helt anden type digte er de såkaldte *nidkvad*. Det var kvad, som skulle nedgøre og dermed skade en person. Den kraft, der var i skjaldens ord, var nærmest magisk og kunne gøre ubodelig skade. Niddigtning var så frygtet, at der ligefrem var lovgivet imod den. Derfor blev Hjalte Skæggason landsforvist for at fremsige et niddigt på Altinget.

En tredje type digte er *billedbeskrivende kvad*. Her gengiver skjalden et motiv eller en motivrække, som kan være malet, vævet eller udskåret. Da sådanne motiver oftest forestillede gu-

derne i forskellige situationer, har især disse kvad stor mytologisk relevans. Mytestof findes dog også i en lang række andre kvad.

Nogle skjalde

Da mange af skjaldene netop opholdt sig blandt kongens mænd, betyder det, at flere af dem optræder i kongesagerne. Andre er omtalt i slægtssagaerne. Enkelte har ligefrem fået deres egen saga. Blandt de mest fremtrædende skjalde kan nævnes følgende:

Fra 800-tallet: Brage Boddason, Kveldulf, Tjodolf fra Hvine, Torbjørn Hornklofi, Audun Illskælda, Ølvir Hnufa.

Fra 900-tallet: Eyvind Skaldaspiller, Guttorm Sindre, Egil Skallagrims-son, Einar Skåleglam, Kormak Ögmundarson, Gunnlaug Ormstunge, Eilif Godrunarson, Ulf Uggason, Hallfred Vanrådeskjald, Tind Hallkelsson, Glum Geirason.

Fra 1000-tallet: Sigvat Tordsson, Tormod Kolbruneskjald, Ottar Svarte, Arnor Jarleskjald, Torarin Loftunge, Tjodolf Arnarsson, Sneglu-Halla, Hofgarda-Ref Gestsson.¹

¹ Alle disse skjalde har efterladt sig kvad, som er kendt i dag. Flere af disse kvad kan ses i oversigten på næste side.